

מקס נורדאו הצעיר כעורך כתב העת המאוי

Ungarische Illustrierte Zeitung (1871)

הדו"ג אויווארי

הנודע ביותר בשפה הגרמנית, מאתיים גילדן בחודש². על סמך מאמריו של נורדאו, קשה להעריך את משמעות המושג "עורך קבוע" במקרה שלפנינו, שכן בתקופה האמורה פרסם נורדאו מאמרים מעטים בלבד, אך יש לשער כי מילא עוד תפקידים במערכת העיתון. ב-9 בנובמבר 1867 התפרסם בפסטר לויז מאמרו הראשון, כתבת הפליטון Das Altarbild (תמונת המזבח), ובגיליונות השנה העוקבת אפשר למצוא בסך הכול ארבעה מאמרים מפרי עטו. בשנת 1869 פרסם נורדאו שמונה מאמרים, ובשנתיים שלאחר מכן שבעה בכל שנה. בשנת 1872 פרסם יותר משלושים מאמרים, בעיקר בחודשים מאי, ספטמבר, אוקטובר ונובמבר.

שחזור עבודתו של מקס נורדאו כעורך ב־*Ungarische Illustrierte Zeitung*

פועלו של נורדאו בשנת 1871 שוחזר בזכות מפתח שמות שנמצא בביבליוגרפיה רלוונטית לתחום. בערך **אונגרישה אילוסטריטה צייטונג** צוין לגבי שנת 1871 "מקס נורדאו, עורך"³. ההפתעה גדולה במיוחד לנוכח העובדה שבקטלוג הראשי לעיתונים ולכתבי עת בספרייה הלאומית ההונגרית כלולים בערך **פסטר לויז** גם שמות המוספים, אך הכותר **אונגרישה אילוסטריטה צייטונג** חסר. ביבליוגרפיה קודמת לתקופה שנדונה, משנת 1935, מציינת אותם פרטים, אך אין בה אזכור של השם **מקס נורדאו**.⁴ תמוה יותר שאפילו בדף הראשי אין אזכור של כותר חדש זה. נמצאה רק ההודעה הבאה שהתפרסמה בפסטר לויז:

ב־1 ינואר 1871 יכלול המנוי
לפסטר לויז,
עיתון בוקר וערב,
[מוסף חדש] מלבד מוספי סוף השבוע:
"Wochenblatt für Land- und Forstwirtschaft"
[שבועון לחקלאות ויערנות]
(מוספי חנם)

תחילת עבודתו העיתונאית של נורדאו בהונגריה
על סמך זיכרונותיו של מקס נורדאו היה אפשר להניח עד כה, כי בעת שהתגורר בפֶּסְט (1849-1880) כתב במשך עשור בעיתון *Pester Lloyd* (1867-1876), ורק כאשר הסתכסך עם עורך העיתון, מקס פאלק (Max Falk), החל לכתוב ב־*Neues Pester Journal* (1876-1878).¹ ידועות לנו גם הסוגיות שהתמקד בהן בכתיבתו: התקופה הראשונה, בין 1867 ל-1876, הייתה הפחות פורייה, למרות משך הזמן הארוך, יחסית. בתקופה זו כתב נורדאו כשישים מאמרים קצרים למדי וכתבות פליטון (Feuilleton). התפנית בעבודתו הפובליציסטית אירעה משנשלח מטעם העיתון לווינה, בירת האימפריה ומקום מושבו של הקיסר, לרגל התערובה העולמית שנערכה שם בשנת 1873, והחל לדווח בקביעות בכתבות פליטון על אשר חזו עיניו ועל אשר חווה. במשך שבעה חודשים פרסם כמאה מאמרים – מספר שיא בתפוקתו העיתונאית. לאחר מכן יצא לסיור לימודים שארך שנתיים ברחבי אירופה. מלבד מילוי התחייבותו לדווח על ביקורו של הקיסר פרנץ יוזף ברוסיה, כתב נורדאו מאמרים ספורים בלבד. מספר המאמרים וכתבות הפליטון שכתב בעבור **פסטר לויז** הסתכם בכ־230. כמעט כל חבריו של נורדאו למערכת הפסטר לויז היו יהודים משכילים, ליברלים ודו־לשוניים (דוברי הונגרית וגרמנית). הידוע שבהם מקס (מקסימיליאן) פאלק (בהונגרית: פאלק מיקסה) (1828-1908), העורך הראשי מ־1867 עד 1906, שהיה גם ציר בפרלמנט ההונגרי. אך הפסטר לויז היה עיתון ליברלי, כתוב בגרמנית ומיועד לבורגנות ההונגרית, שכלל את כל החומר הדרוש בתחום המדיניות, הכלכלה והתרבות, בלי היבטים "יהודיים" מיוחדים. הוא עסק, כמובן, בפרשת עלילת הדם בטיאסאלאר, שהסעירה את הונגריה במשך שישה חודשים תמימים ב־1882-1883. כן דיווח מדי פעם על פוגרומים נגד קהילות יהודיות במדור חדשות החוץ. הפליטונים, התמחותו העיקרית של נורדאו, לא עסקו ביהודים או ביהדות. כריסטוף שולטה כתב שנורדאו "[השתכר] בשנות חייו האחרונות של אביו, עת כיהן כעורך קבוע ומצליח של פליטונים בעיתון ההונגרי

מחברי הרומנים ההונגרים הנודעים אז, מוריץ יוקאי (Moriz Jókai), ואילו במוסף סוף השבוע הודפסה הנובלה שלו *Die Edelsteine* (אבני החן). הנובלה *Eine Mutter* (אם) מאת פאול גיולאי (Paul Gyulai) הופיעה בהמשכים.¹² מהשירה ההונגרית נדפסו כמה שירים של סנדור פטופי (Sándor Petőfi) בתרגומו של איגנץ שניצר (Schnitzer). שניצר נחשב אחד המתרגמים הטובים ביותר של יצירות פטופי לגרמנית, ושמו ראוי לציון גם משום שבנוסף פסטר ג'ורג'ל (Julius Szekula) ויוליוס בוהם (Julius Böhm).¹⁴ גם המשורר ההונגרי הקלאסי ינוש ארני (János Arany) מיוצג במוסף בשירים אחדים, מקצתם בתרגומו של מקס נורדאו.¹⁵

אשר לחלקו של נורדאו בהוצאה לאור של המוסף: מצויים מאמרים החתומים בשמו, וייתכן שכתב גם את המאמרים הראשיים, אך כאן נתייחס רק למאמרים שהוא חתום עליהם בשמו. נורדאו פרסם בפסטר בעיקר מאמרי פליטון. עד כה לא מצאנו שירים פרי עטו. עם זאת, נדפסו באונגרישה אילוסטרירטה צייטונג תרגומו לשרים בהונגרית. כבר בגיליון הראשון פורסם בתרגומו השיר *Am Herbste* (בסתיו) מאת יוהן ארני.¹⁶ לאחר מכן פורסמו בזה אחר זה השירים *Ach wie rasch* (אוי, כמה מהר) מאת פאול גיולאי,¹⁷ *Auf, auf...* (עורו, עורו...) מאת יוהן ארני,¹⁸ *Gesang der Bergleute* (שירת ההררים) מאת קיסטיגנוצי (Kistignóczy),¹⁹ וגם *Am Kamin* (ליד האח) מאת אלדר בנדק (Aladár Benedek).²⁰ כמו כן פורסמו במוסף שירים מקוריים בגרמנית, כגון *Das Winterbild* (חזיון החורף),²¹ *Auf ein Eichenblatt* (על אלה של עץ אלון)²² וסדרת השירים *Erste Liebe* (אהבה ראשונה).²³ יש לראות כטקסטים אפיים את מאמריו של נורדאו, *Kauft Christbäume!* (קנו עצי אשוח! סיפור לחג המולד),²⁴ *Eine Weihnachtsgeschichte* (חיים במנזר. דף מהיומן),²⁵ *Ein Blick in die Zukunft* (מבט לעתיד)²⁶ ו-*Pappchens Frühstück* (ארוחת הבוקר של אבאל'ה).²⁷

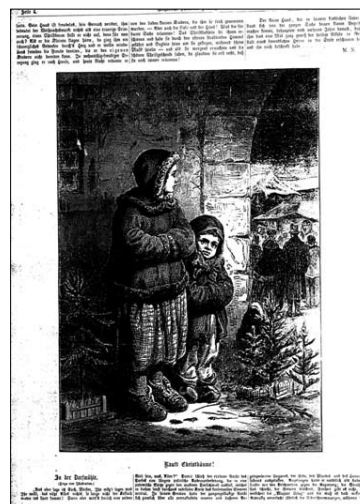
שמו של נורדאו כעורך אחראי צוין בעמוד האחרון בכל הגיליונות של אותה שנה (1871) עד אמצע דצמבר. אז נדפס טקסט המערכת הרגיל: "ההוצאה לאור של חברת פסטר לויז בפסטר – נערכה באחריות ההוצאה לאור ובית הדפוס הגרמניים בפסטר".²⁸ יורשו של נורדאו בתפקיד היה ד"ר אדולף זילברשטיין.²⁹

ועיתון לאישה
Das Haus
[הבית]⁵

הגיליון הראשון של אונגרישה אילוסטרירטה צייטונג יצא לאור ב-1 בינואר 1871 בפסטר. מתחת לשם העיתון המעוטס הופיעו הנתונים המרכזיים: הכוונה היא להוציא לאור 13 גיליונות ברבעון, העיתון מופיע בימי ראשון, ו"אפשר לרכוש מנוי לאונגרישה אילוסטרירטה צייטונג ישירות בהוצאה לאור ובבית הדפוס הגרמניים Deutsche Buchdruckerei-und Verlags-Actien-Gesellschaft בפסטר או בכל חנות ספרים תמורת 1 גילדן ו-50 קרויצר לרבעון". שאר נתוני המערכת הופיעו בעמוד האחרון: העורך האחראי היה מקס נורדאו, והמו"ל והדפוס – ההוצאה לאור ובית הדפוס הגרמניים – בפסטר. היקף הגיליון (בפורמט פוליו) – שמונה עמודים. מניין העמודים היה רציף, והשנתון הראשון מנה 424 עמוד.

רק בגיליון ה-35 אפשר היה לדעת בוודאות שמדובר במוסף של פסטר לויז, שכן רק אז נכתב מתחת לשם העיתון: "האונגרישה אילוסטרירטה צייטונג מופיע בכל יום א' כמוסף לפסטר לויז תמורת 70 קרויצר לרבעון".⁶ כבר בגיליון השלישי הופיע מאמר מאת מקס פאלק, תרגום מתוך *Fővárosi Lapok* (דפי הבירה).⁷ חוג הכותבים בעיתון הראשי מנה גם את אלברט שטורם ואדולף דוקס.⁸ המוסף היה למעשה עיתון סוף שבוע לכל המשפחה. הוא היה גדוש בתכני בידור, ואירוריו היו מרהיבים. היו בו מעט מאוד תכנים פוליטיים, כלכליים ואקטואליים,⁹ וכמעט לא היו בו מודעות. לעומת זאת הרבו לפרסם בו טקסטים ספרותיים, מאמרי מקור, רומנים בהמשכים, תרגומים של שירה ופרוזה, וכן אירורים גדולים באיכות גבוהה,¹⁰ בין השאר מאת יוהן ינקו (Johann Jankó). לפחות שני עמודים יועדו לאפנת נשים ולתחומי הבית. לעתים צורפה גם גזרה לתפירה. בעמוד האחרון הופיעו פרפראות כגון תשבצים, "שונות" ו"מכתבים למערכת".

לא רק העיתון הראשי, גם אונגרישה אילוסטרירטה צייטונג תרם להפצת ספרות הונגרית מתורגמת.¹¹ ב-1871 נדפס בפסטר לויז בהמשכים הרומן *E pur si muove!* (בכל זאת יש תזווה) של אחד

ואולם חרף ההודעה הראונית נפסקה יציאתו לאור של המוסף בסוף אותה שנה. המוציא לאור פרסם את ההודעה הבאה: "החל מאמצע דצמבר השנה יופיע בהוצאתנו השבועון *Neue Illustrierte Zeitung* בעריכת יוהן נורדמן. [...] הופעת *אונגרישה אילוסטרירטה צייטונג* תופסק לאלתר"³⁵. גיליונות השבועון הזה אינם שמורים בספרייה הלאומית, אך בהביאנו בחשבון את קיום התערוכה העולמית בשנת 1873, הסבירות שפורסמו בו מאמרים של נורדאו, שיצא לווינה לסקר את התערוכה, נמוכה למדי.

בהנהגת העורך החדש נעשו כמה שינויים קטנים במוסף. לדוגמה, מתחת לשם העיתון נוסף תוכן עניינים, יום ההופעה שונה מיום א' ליום ד' ונוספו מדורים חדשים ("כרוניקה קטנה", "שונות", "ספרות", "מכתבים למערכת"). לגבי שינויי התוכן, מאז הופיעו מדי פעם בפעם גם תצלומי נוף מטילים.³⁶ בולטות העלייה החדה במספר המאמרים הספרותיים וההרחבה הניכרת של חוג הסופרים שיצירותיהם תפרסמו במוסף. כך, לדוגמה, הופיעו כמה משיריו של יוזף קיס (József Kiss)³¹ בתרגום לגרמנית, ועם חוג המחברים הקבוע שכתבו למוסף נמנו פטר רוזגר (Peter Rosegger), אדה כריסטן (Ada Christen), קארל אמיל פרנצוס (Karl Emil Franzos), אדולף אגאי (Ágai Adolf), אדולף דוקס (Adolf Dux)³² ופרדיננד גרוס (Ferdinand Gross).³³ שמו של נורדאו לא הופיע עוד במאמרי המוסף. ואולם, ממודעת פרסום שהופיעה לקראת סוף 1872, המזמינה את ציבור הקוראים לרכוש מנוי למוסף לרבעון האחרון של השנה, מתברר כי נורדאו המשיך להיות שותף מוערך במלאכה גם בהמשך. כמו כן הוא המשיך להיות נוכח בעיתון הראשי.

הזמנה לרכישת מנוי

לרבעון

אוקטובר-דצמבר

ההתעניינות הרחבה והשוקקת שהפגינו המנויים והקוראים שלנו כלפינו עד כה מחזקת אותנו להמשיך בכיוון שבחרנו בו, ואנו בטוחים שההתעניינות רק תגבר. נמשיך וננסה לספק שלל נובלות, סקיצות, הומורסקות פיקנטיות ומודרניות, או במילה אחת, חומר קריאה עשיר ומהנה מאת המחברים האהובים והנודעים ביותר, אירורים עשויים היטב ברוח הזמן ותמונות אופנה שנבחרו בקפידה, כך שלא נחשוש מתחרות עם ז'ורנלים ועם חוברות אפנה לועזיים. כמו כן, העיתון ישרה רוח הונגריה! רשימת הכותבים שלנו עד כה – לואיז אוטו, אדה כריסטן, פ"ר רוסה, פ"ל גרוס, אוסקר ולטן, מקסימיליאן ברן, א' פטרוביץ', קרל דלמאר, וילהלם בוכהולץ, יוליוס ופאולינה שאגן, אדולף דוקס, א' שניצר, ק"א פרנצוס, מ' נורדאו וא' – מעידה על הרוח הספרותית הערה בעיתוננו. יצירות המקור פרי עטם של הכותבים שלעיל שימשיכו להתפרסם, תרגומים של יצירות המופת של ז'ורז' סנד ושל היצירות החדשות של הספרות ההונגרית (מוריץ יוקאי, פאול גיולאי, אדולף אגאי, לוגוויג טולנאי ועוד) מבטיחים לקוראים קריאה מהנה ומגוונת גם בעתיד.³⁴

הערות

* המאמר תורגם מגרמנית בידי מר דוד אייכנרנאד.

1. Max Nordau, *Erinnerungen: Erzählt von ihm selbst und von der Gefährtin seines Lebens*, übers. v. S.O. Fangor, Leipzig, Wien 1928. לגבי כתיבתו בפסטר לוייד ראו עמ' 40 ובעמודים נוספים; לגבי כתיבתו בנוס פסטר ג'ורנל, ראו עמ' 91 ובעמודים נוספים. ראו גם Christoph Schulte, *Psychopathologie des Fin de siècle: Der Kulturkritiker, Arzt und Zionist*. (Schulte, Max Nordau, Frankfurt am Main 1997, p. 23 and passim). ראו בהרחבה על עבודתו הפובליציסטית של נורדאו בפסטר בעבודת הדוקטור Hedwig Ujvári, *Max Nordaus Pester Publizistik*, Diss., Budapest 2003. Schulte, p. 51.
2. Mária Rózsa, *Deutschsprachige Presse in Ungarn 1850-1920*, 1. Teil: *Zeitschriften und Fachblätter; Sonderdruck aus Bericht und Forschung. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, Band 9, München 2001, p. 135. הממצאים הביבליוגרפיים שם בכמה פרטים: צריך לכתוב את שם העיתון כך: *Ungarische Illustrierte Zeitung*. גיליונו האחרון לא היה מס' 49 מ'4 בדצמבר 1872, כי אם מס' 51 מ'25 בדצמבר 1872. כמו כן, מלבד מקס נורדאו ואדולף זילברשטיין ערך את העיתון בשנתיים אלה עורך נוסף: החל במס' 40 מ'2 באוקטובר 1872 רשום ד"ר איגנ' פיל' וייס כעורך אחראי.
3. Heinrich Réz, *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918*, München 1935. מאז הופיעו כמוכרן ביבליוגרפיות חשובות נוספות, אך התקופה שבין 1867 ל-1873 הייתה מעט מחוץ למוקד התעניינותם של הביבליוגרפים ההונגרים, שכן לנוכח ההיסטוריה ההונגרית (ההסכם בין אוסטריה והונגריה ב-1867, איחודן של שלוש הערים אלטאופן, אופן ופסטר לבודפשט ב-1873) נתפסו שני תאריכים אלה כנקודות מפנה – נקודת מוצא או סיום – מתבקשות בחיבור ספרים אנציקלופדיים כאלה. ראו Margit V. Busa, *Magyar sajtóbibliográfia 1850-1867*, Budapest 1996. וכן E. Krizstina Voit, *A budapesti sajtó adattára 1873-1950*, Budapest 2000 [ארכיון העיתונות של בודפשט].
4. כמו כן צוין מחיר המנוי, והודעה על פרסום שני רומנים בהמשכים מאת ז'ול ורן ומר יוקאי. ראו *פסטר לוייד*, מס' 306, 22.12.1870, עמ' 3. הודעה זו הופיעה בגיליונות נוספים בין 23.12.1870 ועד ל-3.1.1871. ההדגשה במקור.

- 6 **אונגרישה אילוסטריצה צייטונג** (להלן: **אא"צ**), גיליון 35, 27 באוגוסט 1871. בגיליון שלאחריו נדפס שוב הנוסח הקצר של נתוני העיתון, כפי שהופיע בגיליון הראשון. נוסף על כך נכתב בנפרד מעל שם העיתון: "מוסף שבועי לפסטר לוי". כיתוב זה הופיע בשנתון הראשון רק בגיליונות 35 ו-51, ואילו בשנתון השני לעתים קרובות הרבה יותר.
- 7 Föv. Lapok der Ehrenrettung eines Verstorbenen (הצלת כבודו של מת, מתוך Föv. Lapok [קיצור במקור]), בתוך: **אא"צ**, מס' 3, 15.1.1871, עמ' 22. המשך במס' 4, 22.1.1871, עמ' 30.
- 8 Verwaist (מיותם) נובלה מאת אלברט שטורם, בתוך: **אא"צ**, מס' 13, 26.3.1871, עמ' 100 (התחלה); Ein Traum (חלום) מאת אדולף דוקס. ובכתב קטן נדפס: "מתוך קובץ הנובלות של אדולף דוקס שיצא לאור לא מכבר בתוך: **אא"צ**, מס' 41, 8.10.1871, עמ' 328 ומס' 42, 15.10.1871, השער ועמ' 330 ואילך.
- 9 לרגל מותו של הברון יוזף פון אוטבוס הופיע בעמוד השער של גיליון מס' 8, 19.2.1871, ציור מאת יוהן ינקו, ובו נראה הברון על ארון המת, ובעמוד הבא מאמר המציין את פועלו של המנחם, שהיה שר החינוך ואמן הריאליסטי. בעמוד 59 הופיע דיוקן של הברון על פני עמוד שלם. כעבור שבועיים הופיעו שלוש מאמרים ושלוש תמונות של שלושה שרים חדשים (תיאודור פאולר, שר החינוך, הרוזן פטר פיאקסביץ', שר התרבות, ווילהלם טוט, שר הפנים), **אא"צ**, מס' 10, 5.3.1871, עמוד השער. בסוף נובמבר אותה שנה נדפס מאמר בצירוף תמונה על הרוזן מלכיאר לוניאי שכיהן באותה עת כראש ממשלה וכשר הביטחון, **אא"צ**, מס' 48, 26.11.1871, עמ' 379.
- 10 כמה כותרות של איורים: מרן והסביבה, **אא"צ**, מס' 3 מ-15 בינואר 1871, עמ' 19; תמונות מהמסע במזרח אסיה, **אא"צ**, מס' 6 מ-5 בפברואר 1871, עמ' 47; על האמנציפציה של הנשים, **אא"צ**, מס' 11 מ-12 במארס 1871, עמ' 83; ספר הכפר, **אא"צ**, מס' 12 מ-19 במארס 1871, עמ' 91; תחרות הטנקים, **אא"צ**, מס' 14 מ-14 באפריל 1871, עמ' 108 ואילך.
- 11 Hedwig Ujvári, "Die Geschichte des Pester Lloyd", *Magyar Könyvszemle*, 117(2001), Nr. 3, Pester Lloyd 1854-1875, II", (כתב עת הונגרי לספרות), pp. 318-331.
- 12 **אא"צ**, מס' 7, 12.2.1871, עמ' 54; מס' 8, 19.2.1871, עמ' 63 ואילך.
- 13 בגיליון **אא"צ** מס' 12, 19.3.1871, עמ' 90 מצויים השירים הבאים: Zieht ein Schäfer... (רועה צאן יוצא לדרך...), Das Glöckchen hör' ich... (שומע אני את קול הפעמונים...), Mich straft mein Herrgott nicht dafür... (אין אני נענש בידי אלוהי על...). המערכת הוסיפה הערה לגבי שניצ'ר: "אנו מפנים את תשומת לבן של קוראתינו [כך במקור!] במיוחד לתרגומים אלה, כי הם מהטובים שביצירות פטופי שהוגשו אייפ'עם לקהל הגרמני". בגיליון הבא הופיעו בתרגום שניצ'ר Hedwig Ujvári, "Die Weichsel wächst zu Tausenden am Baum (הדובדבן החמוץ גדל באלפים על העץ) Unsere alte Erde (אדמתנו הישנה), **אא"צ**, מס' 13, 26.3.1871, עמ' 96. **באא"צ** מס' 26, 25.6.1871, עמ' 202, פורסם Zöld Marczli מאת אלכסנדר פטופי. גם בשנה שנייה פורסמו במוסף יצירות מתורגמות של פטופי, ובעיקר Held Janos (יאנוס הגיבור, אגדת עם פיוטית מאת אלכס פטופי, גרמנית: א' שניצ'ר). המערכת הוסיפה הערה: "סבורים אנו שהקטע לדוגמה מתרגום אגדת פטופי המקסימה שעדיין לא יצא לאור, ימצא חן בעיני קוראתינו. עד כה המתרגמים הגרמנים התעללו כל כך בפטופי, כך שהתרגום החוזר של הפיוט, כמו זה לעיל, יהיה בו כדי להעניק גם לקהל הגרמני מושג טוב יותר על התכנים הפיוטיים של הספרות ההונגרית", **אא"צ**, מס' 2, 10.1.1871, עמ' 10. לגבי שניצ'ר ראו גם Hedwig Ujvári, "Das Neue Pester Journal, Die Geschichte des Blattes von den Anfängen HHH bis 1878", *Magyar Könyvszemle*, 119(2003), Nr. 2, pp. 241-252.
- 14 יוליוס שקולה תרגם את השיר הנודע Ende September (בשלהי ספטמבר), **אא"צ**, מס' 41, 8.10.1871, עמ' 326. יוליוס בוהם פרסם את השיר Die Flüchtlinge (הפליטים) בצירוף הערת המערכת הבאה: "סקיצה זו, שפורסמה
- ב-1845 ב'אלטקפק' עדיין לא התפרסם בגרמנית, וכמעט שאינה מוכרת גם במקור ההונגרי, עשויה להיות מעניינת במיוחד בשל מחברה", **אא"צ**, מס' 14, 2.4.1871, עמ' 106.
- 15 מוריץ שטסמן (Moritz Staßmann) תרגם את השיר Der tapfere Bor (בור האמיץ), **אא"צ**, מס' 9, 26.2.1871, עמ' 66.
- 16 **אא"צ**, מס' 1, 1.1.1871, עמ' 2.
- 17 שם, מס' 3, 15.1.1871, עמ' 18.
- 18 שם, מס' 27, 2.7.1871, עמ' 210.
- 19 שם, מס' 32, 6.8.1871, עמ' 250.
- 20 שם, מס' 44, 29.10.1871, עמ' 350.
- 21 שם, מס' 7, 12.2.1871, עמ' 50.
- 22 שם, מס' 40, 1.10.1871, עמ' 318.
- 23 שם, מס' 14, 2.4.1871, עמ' 106; מס' 15, 9.4.1871, עמ' 114.
- 24 שם, מס' 1, 1.1.1871, עמ' 3 ואילך.
- 25 שם, מס' 4, 22.1.1871, עמ' 26.
- 26 שם, מס' 5, 29.1.1871, עמ' 38 ואילך.
- 27 שם, מס' 17, 24.4.1871, עמוד השער ועמ' 130.
- 28 שם, מס' 51, 17.12.1871, עמ' 408.
- 29 Adolf Silberstein-Ötvös (1845-1899), ungarischer Arzt, Übersetzer und Publizist. זילברשטיין כתב, בין השאר, בעיתונים הבאים בשפה הגרמנית: *Leipziger Tageblatt*, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, *Wiener Fremdenblatt* ב-1871 בעבור *Temesvarer Zeitung*, לאחר מכן ב-*Pester Lloyd* ב-*Neue Pester Journal* וכן בכמה עיתונים הונגריים. ראו Péter Ujvári (Hg.), *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest 2000, p. 788 (אנציקלופדיה יהודית הונגרית).
- 30 לדוגמה, מקסימיליאן ברן, סקיצות מרוסיה, **אא"צ**, מס' 14, 3.4.1872, עמ' 107, 112; מס' 15, 10.4.1872, עמ' 115. יוליוס שאנץ, מהאי בוראנו ליד ונציה, שם, מס' 5, 31.1.1872, עמ' 39.
- 31 יוזף קיס (1843-1921) היה משורר, מ-1890 מו"ל ועורך של כתב העת *Hét*, שנחשב חלוץ המודרנה ההונגרית. גם מקס פאלק תרגם משיריו של קיס לגרמנית. לא ידוע מי תרגם את שיריו של קיס שפורסמו ב**אא"צ**: von der Straße (שירים מהרחוב), **אא"צ**, מס' 2, 10.1.1872, עמ' 11 ומס' 7, 14.2.1872, עמ' 52; Jüdische Lieder (שירה יהודית), 1. Um eines Wortes willen (בגלל מילה אחת), 2. Sehnsucht (געגועים), **אא"צ**, מס' 25, 19.6.1872, עמ' 195 ואילך.
- 32 אדולף דוקס (1822-1881), סופר, כתב משנת 1855 לפסטר לוי. הוא היה ראשון המתרגמים לגרמנית של יצירות סנדור פטופי ויוזף אוטבוס וכן של המחזה בנושא הלאומי **בנק באן** מאת יוזף קטוונה.
- 33 מאת פ' גרוס הופיעו: Das junge Mädchen. Eine Studie (הנערה. סקיצה), **אא"צ**, מס' 9, 28.2.1872, עמ' 66; Die Witwe. Eine Studie (האלמנה. סקיצה), שם, מס' 10, 3.3.1872, עמ' 74 ואילך; Studie (הנערה הזקנה. סקיצה), שם, מס' 11, 13.3.1872, עמ' 82 ואילך; Kokette. Eine Studie (המתחננת. סקיצה), שם, מס' 13, 27.3.1872, עמוד השער ועמ' 98; Kinderliebschaften. Eine Studie (אהבות ילדות. סקיצה), שם, מס' 16, 17.4.1872, עמ' 123; Verliebte Leute. Eine Studie (מאוהבים. סקיצה), שם, מס' 26, 26.6.1872, עמ' 202 ואילך; Eine Studie (נשים שנוגות. סקיצה), שם, מס' 28, 10.7.1872, עמ' 219 ואילך; Von den Leserinen. Eine Studie (כך במקור, במקום [Leserinnen] על הקוראות. סקיצה), שם, מס' 32, 7.8.1872, עמ' 251. על היחסים בין נורדאו לבין פ' גרוס, ראו 106, 389, Petra Zudrell, *Der Kulturkritiker und Schriftsteller Max Nordau. Zwischen Zionismus, Deutschtum und Judentum*, Würzburg 2003, pp. 192-200.
- 34 **אא"צ**, מס' 41, 9.10.1872, עמ' 328.
- 35 שם, מס' 51, 25.12.1872, דפים מוספים.